

ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

УДК 340.15(470)

І. Розуменко,

асистент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ЕКСКУРС ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕРУХОМОГО МАЙНА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ У ХІХ — ПОЧ. ХХ СТ.

Наукові дослідження з питання нерухомості з'явилися значно пізніше, ніж нерухомість стала об'єктом цивільного обороту, це природно. Оскільки категорія «нерухомості» є складним правовим інститутом, що вимагає не тільки розвиненого торгового обороту, а й досить високого рівня розвитку юридичної техніки.

У Російській імперії вчені займалися системним юридичним аналізом інституту нерухомості, а зокрема, і такою її складовою, як земля, приблизно з ХІХ століття.

У сучасному праві проблема регулювання майнових відносин, пов'язаних з нерухомим майном, є найбільш актуальною, і, безперечно, для кращого розуміння сучасного правового регулювання необхідно звернутися до історичних сторінок розвитку законодавства в галузі нерухомості, оскільки ефективність функціонування правових норм, що регулюють майнові відносини нерухомого майна, залежить від багатьох факторів, аналізувати які й покликана історико-правова наука.

Аналізуючи землеволодіння, вчені пропонували в цілому схожі, узагальнюючі характеристики, проте часто без посилок на конкретні закони. Економічні аспекти ринку нерухомості порушувалися в працях вчених-істориків, таких як Ю. Готьє, К. Победоносцев, С. Рождественський, В. Святловський та ін. Однак більшість дослідників цікавили

теоретичні питання, зокрема, слід згадати праці Н. Блюменфельда, М. Владимирського-Буданова, М. Горчакова, В. Ельяшевича, І. Енгельмана, А. Звоницького, Л. Кассо, А. Лакієра, Н. Огановського, І. Покровського, В. Якушкіна.

Огляд історіографії з даної проблеми свідчить, що питання, що стосуються землеволодіння, залишаються маловивченими і потребують подальшого ретельного вивчення. Метою дослідження є проведення критичного аналізу наукових уявлень щодо поняття правового регулювання нерухомого майна, які склалися у ХІХ — поч. ХХ ст. у Російській імперії.

У ХІХ — поч. ХХ ст. інтерес вчених до області землеволодіння розширюється, звертаючи увагу на закони та аналізуючи їх, вони підкреслювали обмеженість руху землі в країні. Російська імперія успадкувала від Московської держави повноваження контролю над нерухомістю, але з плином часу повноваження були розширені і видозмінені, результатом цього стало скорочення прав власників на землю в галузі земельної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблематики, дає змогу стверджувати, що особливістю юридичної літератури щодо нерухомого майна протягом двох останніх століть є та обставина, що дослідники аналізують передусім юридичні характеристики обороту земель.

Звернення ж до внутрішнього аналізу поняття нерухомості як системи, котре включає крім землі та інші елементи, можна зустріти порівняно нечасто.

Таким чином, основні правові характеристики нерухомості, особливо в XIX ст., зустрічаються в працях фахівців із земельного права і тільки в другу чергу в роботах юристів, що спеціалізуються в галузі цивільного права [1, 154].

Фундаментальні дослідження про правову основу землеволодіння з'явилися в першій половині XIX ст. Дослідник М. Владмирський-Буданов, характеризуючи земельну законотворчість XVIII ст., зауважив, що воно не відрізнялося «повагою до історичних традицій» і зняло «з нових явищ права традиційну оболонку», що затримує їх подальший розвиток. Однак, як наголошував Владмирський-Буданов, «державна ввела безліч нових обмежень, які походили вже не з вотчинних прав держави, а з фіскальних і політичних цілей» [2, 312].

Подібної точки зору дотримувався у своїй роботі «Історія межового законодавства» І. Герман, детально описавши процедуру ведення кріпосних справ (купівлі-продажу, застави, нерухомості та ін.) у Помісному наказі, а потім у вотчинній колегії. Автор дішов висновку, що державна політика першої половини XVIII ст. поступово змінювала структуру управління землеволодінням і була викликана двома причинами: боротьбою з хабарництвом под'ячих і необхідністю впорядкування та збільшення пошлінного збору з земельних угод [3, 408].

Серед багатьох вчених в цей період поширилась думка, що стримуючим фактором руху землі був родовий характер нерухомості, так, на думку історика В. Якушкіна, родові відносини XVIII ст. не були принципами державної політики, а службові обмеження «з припиненням помісної системи» і «зі знищенням обов'язкової служби» втратили державне значення. Однак, як вважав дослідник, вони не були повністю знищені в XVIII ст., а збереглися як дворянські станові привілеї.

У книзі А. Лакієра «Про вотчини та маєтки» наводиться опис розвитку понять «вотчина» і «маєток» від київського періоду Давньоруської держави до Петровського часу включно.

Загальним правовим підставам виникнення поземельної власності, її статусу, різновидам і переходу в порядку спадкування за давньоруським правом присвячено працю О. Турчанінова «Про поземельні власності та спадщини в Стародавній Русі»

Підставам набуття права власності на землю присвячена праця І. Енгельмана «Про придбання права власності на землю по російському праву». Значимість цієї книги визначається тим, що в ній здійснено цивільно-правовий підхід до аналізу земельної власності, визначено юридичні способи набуття права власності на земельну нерухомість.

У 1884 році вийшла у світ наукова праця Н. Блюменфельда «Про форми землеволодіння Стародавньої Русі», в якій досліджено джерела форм землеволодіння в російському праві, дана їх економічна і юридична характеристика [1, 262].

Ще один видатний вчений С. Рождественський оцінював вотчинне право XVI ст. як «систему заходів, продукт зрілої законодавчої думки», яке впорядковує володіння землею. Автор зазначав, що земельна політика представляла собою пошук вдалих компромісів, які поєднують інтереси держави з інтересами суспільства. Ці засоби не були штучно створені, а визначалися «практикою приватновласницьких відносин» [4, 10].

Про таку форму руху землі, як дарування, писав Н. Огановський. Вчений зазначав, що «економічна сила» дворянського стану базувалася, головним чином, на роздачі земель. Передача земель у вигляді сплати за службу поступово втрачала своє значення.

Протилежну думку висловлював вчений В. Святловський, аргументуючи це тим, що в Московській державі купівля-продаж земель була справою можливою, але досить незвичайною. Він зазначав, що в епоху феодальних відносин головна маса нерухомості була «імобіль-

ною», так як залишалася в одних і тих же руках (феодала, монастиря, церкви) і переходила до нового власника тільки в силу природної заміни старого покоління новим [4, 15].

Таким чином, роботи дослідників XIX — поч. XX ст. стосувалися різноманітних питань, пов'язаних з рухом землі. Становий характер суспільства і різний правовий режим станової власності, в тому числі і нерухомої, викликав появу робіт, в яких аналізується природа різних видів станової нерухомої власності.

Так, наприклад, у другій половині XIX ст. з'являються праці, присвячені дослідженню нерухомого майна, що належить церкві та монастирям: В. Мілютіна «Про нерухоме майно духівництва в Росії», М. Горчакова «Про земельні володіння митрополитів, патріарха і Святійшого Синоду. 988–1738 рр.», Н. Ростиславова «Досвід дослідження про майно і доходи наших монастирів», І. Германа «Історія межового законодавства від уложення до генерального межування (1649–1765 рр.)».

Зокрема, Н. Василенко у своїй праці «Церковное недвижимое имущество в России» виділяв такі види церковного нерухомого майна, як садибні ділянки, до яких належать місця, що знаходяться під церквами і власними будинками духівництва (токи, сади, городи) і польові ділянки, до яких відносяться ріллі та сіножаті, відведені до церков на підставі межових законів, у встановленій пропорції.

Продаж таких земель був заборонений і дозволявся лише в особливо важливих випадках, коли продаж або обмін такої землі або її частини мають істотні для церкви вигоди. Відчуження церковних земель проводилось не інакше як з особливого Високого дозволу. Сума, яка виручена від продажу такої землі, використовувалась виключно або на придбання державних процентних паперів, або на покупку іншої землі натомість проданої [5, 431].

Аналіз процесів руху землі здійснив вчений К. Победоносцев, вивчивши законодавство про купівлю-продаж, заставу, спадкування та передачу не-

рухомості у придане, а також виявив економічні аспекти руху землі. Він зазначав, що значення, яке надавали нерухомості в суспільстві, залежало від стану економіки. Победоносцев вважав, що в Росії цінність землі довгий час пов'язувалась з цінністю рухомого майна (господарським інвентарем, знаряддями праці). Мінова вартість нерухомості стала встановлюватися в центральних районах країни лише в середині XIX ст. [6, 184].

Помітний внесок у дореволюційну правову науку внесли книги про обмеження права власності на нерухомість, видані В. Курдиновським «До вчення про легальні обмеження права власності на нерухомість в Росії» і «Про обмеження права власності на нерухоме майно за законом (по російському праву)» [1, 157].

Однією з найбільш фундаментальних робіт дореволюційного часу стала книга російського вченого Л. Кассо «Понятие залога в современном праве». Досліджуючи інститут застави, автор приділив особливу увагу заставі нерухомого майна. Крім того, Л. Кассо написані інші праці, присвячені аналізу нерухомості за російським правом: «Русское поземельное право» і «Дом на чужой земле», в якій досліджено питання правового режиму будови, зведеної на чужій землі, та чи є дана будова нерухомістю. З точки зору сучасних проблем цікава і спроба відповіді на це запитання, цілком актуальне і сьогодні [7, 12].

Питанням заставних правовідносин взагалі та іпотечних відносин зокрема присвячена робота вченого А. Звоницького «О залоге по руському праву».

Свою значущість зберігають праці В. Ельяшевича, в яких дана класифікація сучасних автору світових систем зміцнення прав на нерухоме майно. Крім того, В. Ельяшевич звертався до окремих питань статусу нерухомості (будівель на чужій землі) і здійснення операцій з нерухомим майном. Так автор висував теорію, згідно з якою будівлі, побудовані на чужій землі, в силу зобов'язального права необхідно вважа-

ти речами рухомими, а будівлі, побудовані в силу речового права на цю землю, — нерухомими речами [8, 83].

До наукових робіт В. Ельяшевича примикають праці І. Базанова «Вотчинний режим в Росії», «Походження сучасної іпотеки. Новітні течії у вотчинному праві у зв'язку з сучасним ладом народного господарства» та А. Фрейтег-Лорінговена «Матеріальне вотчинне право проекту Вотчинного статуту», в яких аналізується російський законопроект, що регулює вотчинне право, засноване на державній системі реєстрації угод з нерухомістю [1, 204].

Неможливо переоцінити внесок книги І. Покровського «Основні проблеми цивільного права», в якій поряд з найбільш фундаментальними проблемами цивільного права автор звертає увагу на нерухомість, які, крім свого практичного значення, мають значення і з чисто теоретичної сторони: вони містять обмеження права власності критерієм інтересу власника.

Слід погодитись з І. Покровським, оскільки як загальні, так і спеціальні норми, що регулюють право власності на нерухомість, свідчать про деяку, безсумнівно, важливу тенденцію права по відношенню до нерухомості. Хоча дослідження інституту нерухомості та його значення в цивільному обороті кожний вчений проводить в контексті питань власності, прав на чужі речі, глибина і цінність висловлених при цьому думок щодо правового режиму нерухомості, принципів встановлення реєстраційної системи угод з нерухомістю не втрачають свого значення до сьогоднішнього дня [9, 311].

В умовах розвитку ринкової економіки в сучасній Україні значення договірних відносин у сфері торгівлі нерухомістю докорінно змінюється, тому вивчення становлення і розвитку даного інституту є важливим аспектом при розробці сучасного договірного законодавства, а досвід історії законодавства про нерухоме майно необхідно враховувати при сучасному правовому регулюванні, особливо у законотворчій діяльності вищих органів державної влади.

Ключові слова: історіографія, правове регулювання, Російська імперія, нерухомість, землеволодіння, нерухоме майно, право власності, вотчинне право.

Стаття присвячена розгляду історіографії правового регулювання питань, що стосуються нерухомого майна в працях вчених в Російській імперії в ХІХ — початку ХХ століття. Проводиться аналіз процесів руху землі на основі вивчення законодавства про купівлю-продаж, заставу, спадкування та передачу нерухомості. Здійснюється дослідження інституту нерухомості та його значення в цивільному обороті в контексті питань власності та правового режиму нерухомості.

Статья посвящена рассмотрению историографии правового регулирования вопросов, касающихся недвижимого имущества в трудах ученых в России в ХІХ — начале ХХ века. Проводится анализ процессов движения земли на основе изучения законодательства о купле-продаже, залоге, наследовании и передаче недвижимости. Осуществляется исследование института недвижимости и его значения в гражданском обороте в контексте вопросов и правового режима недвижимости.

The article deals with the historiography of the legal regulation of matters of real estate in the writings of scholars in the Russian Empire in the nineteenth — early twentieth century. The analysis of processes of motion of the earth by studying the law of sale, mortgage, inheritance and property transfer. Ongoing research institute of real estate and its value in public circulation in the context of the issues and the legal regime of property.

Література

1. Скворцов О. Ю. *Операции с недвижимостью в коммерческом обороте : учеб.-практ. пособие / О. Ю. Скворцов. — М. : Волтерс Клувер, 2006. — 368 с.*

2. Владимирский-Буданов М. Ф. *Осмотр истории русского права* / М. Ф. Владимирский-Буданов. — М. : Территория будущего, 2007. — 800 с.
3. Новицкая Т. Е. *Правовое регулирование имущественных отношений в России во второй половине XVIII столетия* / Т. Е. Новицкая. — М. : Зерцало-М, 2005. — 568 с.
4. Дорский Г. Ю. *Правовое регулирование наследования объектов недвижимости в Российской Империи: 30-е гг. XIX — начало XX вв. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01* / Г. Ю. Дорский. — СПб., 2006. — С. 18.
5. Василенко Н. В. *Церковное недвижимое имущество в России* // *Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона*. — СПб., 1903. — Т. XXXVIII, кн. 76.
6. Победоносцев К. П. *Курс гражданского права* / К. П. Победоносцев. — М., 2002. — 800 с.
7. Кассо Л. *Здания на чужой земле* / Л. Кассо, И. К. Голубев. — М. : Правоведение, 1905. — 40 с.
8. Ельяшевич В. Б. *Продажа зданий на чужой земле* / В. Б. Ельяшевич, М. М. Винавер // *Вестник гражданского права*. — СПб., 1916. — № 1. — С. 64—90.
9. Покровский И. А. *Основные проблемы гражданского права* / И. А. Покровский. — М., 2009. — 352 с.

УДК 340.15(477)

К. Ченкова,

асистент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ ДО ВАГІТНИХ ЖІНОК І ДІТЕЙ ЗА УЛОЖЕННЯМ ПРО ПОКАРАННЯ КРИМІНАЛЬНІ ТА ВИПРАВНІ 1845 РОКУ

В ХХІ столітті у світі зростає коло країн, в яких відбувається формування ювенального права — нової, комплексної галузі права, призначенням якої є вирішення широкого кола проблем щодо прав дітей, забезпечення їх «виживання, розвитку та соціалізації» [1, 163–164].

Країни пострадянського простору також обрали шлях на формування цієї галузі права, бо, дійсно, проблема прав вагітних жінок та дітей є актуальною. В умовах демографічних прогнозів, що насторожують, рівня якості життя дітей, що не задовольняє світовим стандартам, зниження освіченості, погіршення стану загальної та правової культури в Україні все гостріше постають питання щодо охорони материнства й дитинства.

Безперечно, для кращого розуміння сучасного ювенального законодавства

необхідно звернутися до історичних сторінок його розвитку, зокрема, в тому напрямку, що стосується дослідження особливостей застосування кримінальних покарань до вагітних жінок і дітей за Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 р. Ефективність функціонування правових норм, що регулюють відносини за участю (безпосередньою або через представника) дітей у конкретному суспільстві, залежить від багатьох факторів, проаналізувати які й покликана історико-правова наука.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, дає підставу стверджувати, що останнім часом зростає коло наукових робіт у сфері ювенального права. Варто відзначити таких вчених-ювеналістів, як О. І. Ана-